

בדברי ימי החסידים

הרב שלום דובער לוי

ופירש יותר באגרת שכתב לו בג' שבט תרנ"ז (אגרות קודש שלו ח"ד אגרת תתקע"ה):

כבר כתבתי לו, שמהראוי שירשום זכרונותיו מהחסידים הזקנים אשר ראה בילדותו בנערותו ובחרותו, לכל הפחות רשימות קצרות, שמותיהם כנוייהם ומראיהם ועסקיהם, אם היו יושבי אהל או בעלי עסקים . . . ואודות הבערעלעך יואיל לכתוב לי.

כהיום מענין אותי תולדות החסיד ר' חיים דובער נ"ע. ראיתיו פעמים או שלש, ופעם האחרון הי' בלויבאוויטש בקיץ תרנ"ג.²

ונכון הי' מאד שיבא בכתובים עם בנו ר' מיכאל שי', שבודאי הי' יכול לתת איזה שרטוטים כללים. גם מתי נולד וחינוכו, מוריו ומדריכיו. ואפשר יש לו גם תמונתו.

בג' תמוז תרצ"ט כתב כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע בעצמו בנושא הזה אל ר' מיכאל ווילנסקי (אגרות קודש שלו ח"ד אגרת ה'רס):

מה מאד הי' חפצי להעמיד זכרון נצחי לכבוד אביו החסיד הנודע בשם המשכיל ה"ר חיים דובער נ"ע מקרעמענטש

(2) להעיר מהאמור לקמן, שנפטר בב' דחנוכה תרנ"ג. וראה גם לקמן, שיחת כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע בשמחת בית השואבה תרנ"ד, "ער איז דא גיווען פאר עטליכע יאָר". וראה גם לקמן הערה 19, אשר הוא ביקר בלויבאוויטש בשנת תרמ"ט. וראה גם לקמן, "הוא עשה הכנות לנסוע גם על חתונת הרבנית מרת מושקא ז"ל [בקיץ תרנ"ב], אבל מצב בריאותו מנעהו מזה".

תמיד הי' דורש כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע מאת החסידים, לרשום את זכרונותיהם, וכן לרשום את הידוע להם אודות החסידים הזקנים מהדורות הקודמים (ראה אגרות קודש שלו, לפי מפתח הענינים שבסוף כרך יב, ערך "זכרון ימי קדם").

הנסיון הראשון ללקט את רשימות תולדות החסידים נעשה בקובץ "התמים", אשר לצורך זה נפתח מדור מיוחד בשם "תולדות ימי החסידים", ובחברת הראשונה כותבת המערכת:

מערכת קובץ "התמים" תתן את כחה בהתענינות מרובה לאסוף את החומר הדרוש בשביל עריכת מקצוע תולדות אנשי שם, ומקוה לעזרתם של זקני אנ"ש ותלמידי התמימים שיחיו, אשר יואילו להקים היכל דברי ימי חסידות החב"ד על הגובה הראוי לה.

חלק מהמאמרים נכתב ע"י כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע בעצמו, או שנלקטו מכתביו, וחלק נכתב ע"י החסידים.

בי"ז מ"ח תרצ"ו כתב כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע אל החסיד ר' אלי' חיים אלטהווי (אגרות קודש ח"ג אגרת תתי):

מה טוב אם הי' מיחד לו זמן כתיבה מאת אשר שמע מאביו ומדודו הרא"ש [ה"ר אשר גראסמן] שי' מזמני היותם בלויבאוויטש, ואת אשר זוכר מזמני היותו בקרעמענטש, וראה את החסידים הגדולים "הדוברים" הידועים, די "בערעלעך".

(1) ראה אודותם לקמן.

בי"ג ניסן כתב לו שוב כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע (שם אגרת ד'שפה):

בהנוגע לה"תולדות", ודאי הי' טוב יותר אם הי' ביכלתו לכתבו בעצמו, אבל העיקר הוא החומר.

ובמוצאי יו"ט השיב ר' מיכאל הנ"ל:

בנוגע לה"תולדות", דבר שאינו צריך להאמר הוא שקדוש לי חפץ זה, ושהשתדלות כ"ק בדבר זה נגע בעומקא דליבאי. אלא שלצערי איני יכול לכותבן בעצמי, לפי שמעולם לא כתבתי תאורים או ספורים; קשה ג"כ לבן לכתוב שבחים על אביו.

לע"ע הנני רושם לי לעצמי הידיעות והעובדות הנוגעות לה"תולדות" העולות בזכרוני (בתוך זה נמצאים דברים ששמעתי עליו מפי כ"ק אדמו"ר מהרש"ב זצוקלה"ה), וכשיצטרפו לדבר פחות או יותר שלם, אשלחם לאשר יצוה כ"ק.

החומר החמרי הוא מועט, לפי שבשעת פטירתו של אאמו"ר ז"ל הייתי רק בן ט"ו, והוא כמעט שלא דבר על עצמו מעודו. ואין לי גם ממי לקבל ידיעות, לפי שזה כמה שנים שניתק הקשר ביני ובין בני משפחתי הדורים ברוסיה³.

על השכלתו של אאמו"ר ז"ל בדא"ח כמובן אין לי שום השגה.

כמדומה לי, הכח היותר גדול שהראה הוא בשתיקה; הוא לא רק שלא התערב כמעט מעולם בדברי החוזר בליובאוויטש שחזר לפניו, אלא שתק גם כן בשעה שהתווכחו בפניו שומעי דברי החסידות שאמר הוא לפנייהם, ולאדם מן הצד נדמה שאין הוא מבין את שיחתם כלל. אבל לא רק בשתיקה ממש הצטיין, אלא בכלל

בקובץ התמים המופיע מזמן לזמן מאיגוד תלמידי תומכי-תמימים דליובאוויטש, והנני פונה אליו בזה אשר יואיל להעריך מאמר אודות תולדות אביו החסיד, ארחות חייו וכל הפרטים הראויים לבוא בדפוס לזכר תהלתו ולתו[עלת] הרבים החפצים להכיר טיפוסי נבחרי חסידו חב"ד.^{אוצר החכמה}
1234567

באותה שעה עסקו בעריכת החוברת התשיעית של קובץ "התמים". אמנם זמן קצר אחרי כתיבת האגרת שלפנינו פרצה מלחמת העולם השני', והקובץ לא הופיע, וגם מכתבו-מענה ששלח – לא הגיע ליעדו.

בסוף החורף ניצל רבינו והגיע לארה"ב. בכ"ג אד"ש ת"ש כתב לו שוב באותו נושא (אגרות קודש ח"ב אגרת ד'שסד):

זה כבר אשר חפצתי לבא עמך בכתובים, אבל לא ידעתי כתבתו, ואחרי כן קבלתי כתבתו ע"י מערכת "קריית-ספר" וכתבתי אז אליו אבל לא קבלתי מענה. . . בטח קרא את קובצי "התמים" היו"ל ע"י תלמידי ישיבת תומכי-תמימים, ושם מדור מיוחד לתולדות החסידים. נכון הי' אשר יעריך תולדות כבוד אביו החסיד נ"ע בכדי להדפיס ב"התמים", ויהי' לו למזכרת נצח.

בארכיון נמצא המענה שלו, שכתב בו' ניסן ת"ש, ובו כותב בין השאר:

הרבה הצטערתי לשמוע מפי מכתב כ"ק שהמענה שלי לאוטווצק לא נתקבל. . . באותו מכתב שאלתי את פי כ"ק, אם כוונתו היתה שאני רק אספיק את החומר לה"תולדות" ואחר יכתבן, או שעלי לכתבן בעצמי, דבר שאינו נוח לבן לעשות, מפני טעמים מובנים.

בשעה זו איני מוכשר בכלל, עפ"י מצב בריאותי, לעבודה זו. חומר הייתי יכול לספק גם עכשיו.

(3) בגלל הגזירות שברוסיה, כפי שיסופר לקמן, בסוף הרשימה.

הדברים שהיו עלולים להזכיר אותי על אי אלו מאורעות נשארו בקרמנצוג, ואני משתדל להעלות את המעשים ואת קטעי המעשים בזכרוני, ע"כ הדבר נמשך יותר מכפי ששערתי. מובן שתיכף לגמר העבודה אשלח אותו לכם.

בו' כסלו תש"ח:

התשובה על השאלון אשלח אי"ה בקרב הימים. הדבר הוא קשה, לפי שהמקור היחידי לדברי הוא הזכרון שלי שנחלש. אין לי אפילו מלה אחת מהעובדות שאני מדבר עליהן רשומה בכתב. יש לי בקשה גדולה לכבודו. אם נמצאים אצל אדמו"ר שליט"א מכתבים מאת אבי ז"ל, ייטיב נא כבודו לצוות לצלום!! לכה"פ אחד מהם, ברשיון אדמו"ר, על חשבוני. אין לי אף תמונת אות ממנו. הכל השארתי בקרימנצוק.

ובט"ו כסלו תש"ח:

הנני שולח ביחד עם מכתבי זה גם את תשובתי על השאלון על כתבתו של אדמו"ר שליט"א. תשובתי הן רבי הכמות ומעטי האיכות. השתדלתי לכתוב באריכות את אותם הפרטים המעטים הידועים לי ולא חששתי אם לפעמים הם לא על הסדר, מכיוון שתשובתי צריכות לשמש רק חומר.

אקווה שיעלה בידו של המעבד אותן לתת תמונה רוחנית של אבא ז"ל, אף אם לא תהי' שלימה בכל פרטיה.

מובן שבמקצוע הראשי לא נגעתי ולא יכולתי לנגוע, היינו מדת השכלתו של אבא בדא"ח, לפי שהוא אינו ידוע לי כלל.

כשיודפס המאמר על תולדותיו של אבא, הי' טוב שישלחו לי עלי הגהה, כדי שיהי' בידי לתקן אם טעיתי באי אלו דברים, או שנתתי מקום לטעות בהם.

בח' טבת תש"ח מודה לו כ"ק אדמו"ר

השתדל להיות נחבא אל הכלים, ורק לעתים רחוקות לעת צורך גדול יצא מגדרו זה. והתיאור של אדם בעל תכונה כזו הוא קשה מאד.

באדר"ח אייר ת"ש כתב לו רבינו (שם אגרת ד'שצב):

נהניתי לשמע שהתחיל לרשום את זכרונותיו אודות כבוד אביו החסיד נ"ע, ואשר חלק מהם יהי' את אשר זכה לשמע מאת הוד כ"ק אדמו"ר הרה"ק זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע, והשי"ת יעזר לו בכל הדרוש לו בגשם וברוח.

אמנם למעשה לא סיים אז, ונמשך הדבר עוד שנים רבות. נראה, שבמשך הזמן הזה המשיך כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע לעורר אותו בכתובה הזאת.

בארכיון הספריה נמצא העתק המזכירות של "שאלון" מיוחד שהוכן עבורו, כדי להקל עליו את רשימת התולדות, ובכותרתו:

"תולדות החסידים", שאלון, לתולדות החסיד ר' יצחק חיים דובער נ"ע ווילנסקי.

בנפרד, נמצאת בארכיון, סקירת ר' מיכאל מתולדות אביו החסיד הנ"ל, שנכתבו בצורת תשובות לשאלון הנ"ל, שנגמרה בשנת תש"ח.

במכתב שכתב אל המזכיר ר' חיים ליברמן⁴, בי"ב אלול תש"ז, מספר:

השאלון הולך ומתמלא. כבר כתבתי יותר מב' עמודים, אבל הדבר הולך לאט, לפי שיש לי למסור מעשים שאירעו ודברים שנדברו לפני ששים שנה ויותר, חומר בשביל כותב המאמר, ואני אין בידי אפילו שורה אחת של רשימות. וגם כל

(4) מכתבי וילנסקי לרח"ל נעתקו מארכיונו אשר בספרי' הלאומית בירושלים, ותודתי לידידי ר' יהושע שי' מונדשיין, על אשר העתיקם.

מוהריי"צ נ"ע, במכתב מיוחד (אגרות-קודש ח"ט אגרת ג'קנז):

בזה הנני לתת לו את תודתי אשר הואיל למלאות את בקשתי לסדר בכתב את ארחות חיי כבוד אביו הרה"ח נ"ע.

¹²³⁴⁵⁶⁷אה"ח

ובזה הנני לבקשו אשר יואיל להוסיף להעריך רשימת אנשי חב"ד נ"ע אשר הכירם בעצמו ואשר שמע אודותם מכבוד אביו הרה"ח נ"ע או מזקני החסידים נ"ע.

ובט"ו בטבת משיב ר' מיכאל:

¹²³⁴⁵⁶⁷אוצר החכמה

הנני מודה לכ"ק מעומקא דליבא, לפי שאלמלא דרישתו, לא הייתי בא מעולם לכתוב דבר על תולדות אבי נ"ע, אפילו בצורה חטופה כזו שכתבתי.

מה שנוגע להחסידים המצויינים האחרים, אין לי על אודותם אפילו תמונה כל שהיא, אלא רק ספורים בודדים ששמעתי ומעט מאד שראיתי.

וכדי שלא להוציא הנייר חלק, הנני מרשה לי לספר שני דברים ע"ד ר' ברוך תמריש ז"ל, רבו המובהק בדא"ח של אבי ז"ל, המעידים על תכונות נפשו.

ומספר שני פרטים אודותיו, כפי שיועתק לקמן בפנים.

כעבור שנתיים, בה' שבט תש"י, כתב לו שוב כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע (אג"ק ח"י אגרת ג'תרצד):

ידעתי את האהבה הבלי גבולית שהיתה בין הוד כ"ק אדמו"ר הרה"ק ובין כבוד אביו החסיד נ"ע, והנני זוכר עוד אותה ההתענינות המיוחדת שהתענין הוד כ"ק אדמו"ר הרה"ק נ"ע עם ידידי – יבדל לחיים טובים וארוכים – וחנוכו כשישב בנערותו בליובאוויטש, וידעתי שכתב מכתבים ארוכים לאביו בכמה פרטים בהנוגע להנהגת דודי נ"ע וכן בעניני חסידות. יואיל נא ידידי לשלחם אלי לשבועות אחדים בשביל להעתיקם

ואשלחם חזרה לידידי.

כעבור כמה ימים היתה הסתלקות כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע, ובמכתב המענה של ר' מיכאל (שנעתק בשוה"ג שם) לא נזכר כלום אודות המכתבים; אמנם ברשימה שלפנינו הוא כותב לקמן:

המכתבים של אדמו"ר רש"ב זצוק"ל אליו לא נשאר אלא מכתב הזמנה אחד על חתונת הרבנית מרת מושקא ז"ל⁵.

*

כשם שדרש כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע לרשום את תולדות החסיד ר' חיים דובער ווילנסקי, כן דרש לרשום את תולדות שאר החסידים המפורסמים, כנזכר לעיל.

בח"י טבת תש"ט כתב על כך כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע אל החסיד השד"ר ר' בנציון שמטוב (אגרות קודש ח"י אגרת ג'שסה), ומסיים:

ויחדתי מי שיסדר כל המכתבים והידיעות אשר יגיעו בענין זה.

לא נתפרש כאן מיהו זה אשר יחד אותו לעבודה הזאת, אמנם כעבור כמה שבועות פירש זאת כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע, במכתב שכתב אל החסיד ר' שניאור זלמן דוכמן, בי"א שבט תש"ט:

וחתני הרה"ג הרה"ח הרממ"ש שליט"א יסדר בעזה"י שכל הסיפורים שישלחו אליו יסודרו על נכון בדיוק.

גם הרשימה שלפנינו נמסרה אז אל הרבי.

אחרי הסתלקות כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע, ביו"ד שבט תש"י, התעניין ר' מיכאל

(5) ראה אגרות-קודש שלו ח"א אגרת נה – דוגמה של מכתב הזמנה לחתונה הנ"ל. ושם אגרת נו* אגרת אל הריח"ב שלפנינו.

ושאלתי אם אפשר לקבל את הרשימות של החסידים, כדי לערוך על פיהם את "תולדות חב"ד". הוא השיב לי, שאינו יודע היכן הם.

מ"מ נתן לי רשיון מיוחד, לעבור על כל הארכיון של המשרד, לחפשם שם. במשך שבועות אחדים עברתי על כל התיקים שבמשרד, ומצאתי בהם הרבה דברים מועילים, אבל לא את אוסף הרשימות הנזכר. נראה שנשארו ברשותו של הרבי, וזאת לא העזתי לבקש. וכך ערכתי את "תולדות חב"ד" בלעדיהם.

כעת, כשעברו על הכתבים שברשות הרבי, נמצאה גם הרשימה האמורה, המתפרסמת בזה⁶ – יותר מששים שנה, אחרי בקשת כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע בפעם הראשונה, לערוך ולרשום את תולדות החסיד הלזה; וקרוב ליוכל שנים אחרי אשר כ"ק אדמו"ר זי"ע השיב לרח"ל, בסיון תש"י, אשר "עוד ישתמשו בשאלון זה אבל אינו יודע מתי".

*

בשולי הגליון, הוספתי איזה ציונים, אודות החסידים המוזכרים ברשימה הזאת.

(6) וכמו"כ תיק הרשימות והכתבים של החסיד ר' אברהם חיים ע"ה ראזנבוים, שיצאו לאור לאחרונה, בספר מיוחד בשם "תולדות אברהם חיים".

לדעת מה נשאר עם הרשימה הזאת. בל"ג בעומר תש"י שאל אצל הרח"ל:

לפני שנים אחדות קבלתי שאלון מאת כבודו שנשלח מטעם כ"ק אדמו"ר נבג"מ. בו הוצעו שאלות שונות הנוגעות לתולדות א"א ז"ל. כבר כשהחזרתי את השאלון עם תשובתי בקשתי שיחזירו לי אותו לאחר השימוש בו. איני יודע מה נעשה בו, אבל אני משער שלא השתמשו ולא ישתמשו בו.

איך שיהיה הנני מבקש מכבודו שייטיב להחזירה לי בהקדם האפשרי. ואפילו אם תרצו להשתמש בו, אפשר לעשות העתק או צלום ממנו. לי אין שום העתקה נכונה ממנו, רק קטעים אחדים מסורסים. הנני בטוח שכבודו ימלא את בקשתי והנני מביע לו מראש את תודתי הנאמנה.

ובכ"ג סיון השיב לו הרח"ל:

בהתאם למכתבו מל"ג בעומר, הנני מצרף בזה תצלום מהשאלון של כבודו. את גוף הכתב יד, מכיון שנשלח לכ"ק אדמו"ר נבג"מ, לא מצאתי לנכון להחזיר לכבודו.

כפי שאמר לי הרב רמ"מ ש"ס, מנהל הוצאת הספרים שלנו, עוד ישתמשו בשאלון זה אבל אינו יודע מתי.

כל האוסף הזה נשאר אצל הרבי במשך כל השנים.

בשעה שנצטויתי לערוך את סדרת "תולדות חב"ד", נכנסתי אל הרב חזקוני

החסיד ר' חיים בער ווילנסקי

אח"ח 1234567

ר' מיכאל ווילנסקי

ב"ה

(ה) מתי נולד.

בין תקצ"ו-תקצ"ח (זמן לידתו שנרשם בתעודת המסע שלו לא הי' הזמן האמיתי.

(ו) באיזו עיר.

בקרימנצוק.

(ז) אצל מי למד; (1) בילדותו, (2) בנערותו, (3) בבחרותו.

שמותיהם של מוריו אינם ידועים לי, אלא סבתא ז"ל השתבחה (אבי אבי נפטר קודם שנולדתי) בזה, שאעפ"י שהוריו של אבי לא היו אנשים אמידים, למד אבי אצל המלמדים היותר טובים שבעיר, ושהוא הצטיין מנעוריו בכשרונותיו.

(ח) מתי נשא אשה; ידיעות קצרות על אדות משפחתה.

הוא נתאלמן ב' פעמים ונשא אשה ג' פעמים.

את אשתו הראשונה נשא כשהי' בן י"ח או י"ט. ירחים אחדים לאחר חתונתו נסע לליובאוויטש, וחזר משם בתוך שבעת ימי אבלה. היא מתה בשעת לידתה.

בעליהן של ב' אחיות שלה היו: ר' נח שייניס ז"ל מוורחני דניפרובסק (בנו היחידי של ר"נ זה למד בל[יובאוויטש] בשנות תרנ"ד-תרנ"ה), ומר דיקאנסקי מקטרינוסלאו (את שמו הפרטי איני יודע). האחרון הי' חבר העירי' [מקטרינופול] בעיר מושבו, ותפקידו הי' למכור תעודות מסחר וכדומה. הי' לו חדר מיוחד בבית העירי', ובשעות הפנויות למד משניות או ספר אחר שהחזיק שם אצלו תמיד. בדרך אגב, בנו של דיקאנסקי זה ר' ישראל ז"ל,

תולדות החסידים

שאלון

לתולדות החסיד

ר' יצחק חיים דובער נ"ע ווילנסקי

(א) שמו⁷.

כנ"ל, בהוספת „הלוי" (שם אחד, מהשניים הראשונים, נתוסף לו כשהי' חולה בילדותו או בבחרותו). הי' נקרא לתורה⁸ בשם: יצחק חיים דוב; שם החול שלו הי': חיים בער. וחתם: יצחק חיים דובער⁹.

(ב) שם אביו,

מאיר.

(ג) שם אמו.

ברכה.

(ד) מה היה עסק הוריו.

הי' להם כמדומה חנות קטנה; בכל אופן היו סוחרים פעוטים.

(7) הכותרת, והתחלת כל קטע, הוא העתק מהשאלון שנשלח לו ע"י כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע.

(8) כן הי' נהוג בימים ההם ברוב השמות שיש להם שם לעז, שהיו עולים לתורה בשם לה"ק, היו נקראים בשם הלעז, והיו חותמים באחד מהם או בשניהם. ואילו בימינו – גם עולים לתורה בשניהם.

(9) גם באגרת שכתב לו כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע (אג"ק שלו ח"א אגרת נו*), קורא לו „יצחק חיים דובער". ובשאר האגרות, מזכירו בשם „רח"ב".

(לצערי איני יודע כלום מהנעשה עמו¹²) היו אחיות. סיפרו שזקננו המשותף, ר' מיכאל דריססער, שעל שמו נקראנו שנינו, הי' איש מצויין.

(ט) מה הי' עסקו כל ימי חייו.

לפי ידיעתי עסק זמן קצר, כמדומה בשותפות עם ר' מרדכי דוב ליפשיץ ז"ל, במכירת ספרים (רמ"ד הי' נכדו של הרב ר' נחום שניאורסאהן זצ"ל, וחתנו של הרב ר' יוסף תומרקין מקרימנצוק; הוא הי' אחד האנשים היותר קרובים לאבי ז"ל), ואח"כ עסק כל ימיו במכירת יין גפן¹³ בקרימנצוק, ובמשך איזה זמן גם בוויטפסק; שם הי' איש אחד שניהל העסק.

(י) מתי התחיל ללמוד דא"ח ואצל מי.

הזמן בדיוק אינו ידוע לי. עכ"פ הי' זה

(12) סקירה אודותיו ב"כפר חב"ד" גליון 542 עמ' 54. מגדולי החסידים של רבותינו. מוזכר רבות בשיחותיו של כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע. בקיץ תרפ"ו, כשנשלח כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ לגלות בקאסטרנא, הי' אתו עמו ר' מיכאל דווארקיין. בחורף תרצ"ד יצא מרוסיה ושהה שנה בריגא, בסמיכות אל בית חיינו. כעבור שנה עלה לארה"ק. בקיץ תש"ו בא לארה"ב, להיות בסמיכות אל בית חיינו. כל היום הי' יושב ב-770. בחגים הי' מוזמן לסעודות אצל כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע, שהי' מקרבו מאד. נפטר בערב חה"ש תש"ט.

(13) על כך מסופר באגרות קודש כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע ח"ו אגרת א'תשצד:

הי' סוחר ביין, ולזמנים קבועים הי' בא לקישינוב לקנות יין בשביל בית מסחרו בקרעמענטש. פעם בא ר' חיים דובער לקישינוב, ויסר לבית אחד הסוחרים לדבר אתו על דבר קניית יין. הסוחר לא הי' בביתו וישב רח"ד לחכות לו, ויתעמק במחשבותיו, וכשבא הסוחר לביתו וראהו יושב תפוס ברעיונותיו חכה לו שעה ושתיים שלש וארבע, וכשראה שעוד מעט ינטר צללי ערב נגש אליו ויתן לו שלום. הרח"ד נתעורר ממעמקי מחשבותיו, וישאל את האיש מתי בא לקרעמענטש, כי לרגלי עוצם התעמקותו בהשכלותיו שכח על הכל, ואי' איפה הוא.

למדן וחקרן, הי' חמיה של אחת מאחיות הצעירות שנשאת לאחר פטירת אבי נ"ע.

ווגתו השני, שהיתה אלמנה בשעה שנשאה ילדה לו ג' בנות.

כמה שנים לאחר פטירתה, בשנת תרל"ז בערך, נשא אבי את אמי ז"ל, כמו ששמעתי, עפ"י הצעת אדמו"ר מהר"ש זצוק"ל (אמי נתגרשה מבעלה הראשון, שהי' עשיר גדול, לאחר ששהתה עמו עשר שנים בלא בנים). הקידושין היו בל[יובאוויטש] ואדמו"ר סידר אותם. אמי זכתה להיכנס לאדמו"ר (בלוית הרבנית נ"ע), ואדמו"ר ציווה עליה שתשא פאה נכרית, לא של שער, אלא מחוטי משי, דבר שהיתה זהירה בו כל ימי חייה.

היא נסעה קודם שנולדתי למקום מולדתה, עיירה קטנה בפלך וויטפסק, והוכרחה להשאר שם זמן ממושך, גם לאחר שנולדתי, כדי שאחי הבכור (מאשתו הראשונה של אבי), שהי' קרוא או לעבודת הצבא, ישאר בן יחיד באופן רשמי¹⁰. כנראה שהה אז גם אבי נ"ע איזה זמן בוויטפסק, במקום שהי' לו או בית מסחר של יין (נוסף על זה שבקרימנצוק).

בכל פנים נסעו הורי ביחד לביתם בשעה שהנסיעה נעשית אפשרית (בתוך השנה הראשונה לימי חיי) וקודם לזה סרו לל[יובאוויטש] והובילו גם אותי שמה. בזכותם של הורי ברח אדמו"ר זצוק"ל אותי כשסמך את ידיו על ראשי, דבר שלא הי' רגיל לעשות. מלבד זה, ניתנה במתנה לאמוז"ל גזר של משי לבן מבגד של אדמו"ר בעל הצ"צ¹¹ זצוק"ל, כדי להכין ממנו כיפה בשבילי.

אמי ז"ל ואמו של ר' מיכאל דבורקיין

(10) כי על פי החוק הרוסי אז, בן יחיד פטור מלהתגייס לצבא.

(11) שהי' לובש בגדי לבן.

עוד שמעתי עליו שהיתה בינו ובין ר' הלל מפאריטש זצ"ל מחלוקת שנמשכה כל הזמן, שהתעכב פעם אחת ר"ה בקרימנצוק (ר"ה רגיל הי' להתעכב בקר[ימנצוק] בדרכו להקולוניות). המחלוקת היתה, אם מותר לשתות יי"ש שבעליו לא שלמו את מכס האטקופף. דעת ר"ה היתה שמותר „אבל אני לא אשתה אותו” הי' מוסיף, ודעת ר"ב היתה שאסור „אבל אני אשתה אותו כשיזדמן לידי”. הוויכוח הממושך הי' כנראה על טעמי האיסור וההיתר.

(יא) אם הי' רגיל להאריך בתפלה: (1) בשבתות ויו"ט. (2) בימות החול¹⁸.

(יג) הנהגתו בימים נוראים בשלש רגלים ובשמחת תורה.

בימות החול הי' שוהה בתפילתו כשעה בקירוב, ובשבתות ויו"ט – כשתי שעות. הוא התפלל בלא שום תנועה. תפילתו בימים נוראים השאירה רושם גדול על כל מי ששמע אותה (בדרך אגב, הוא הי' היחידי בכותל המזרח שהתפלל בימים נוראים בלא קיטל; רק בשנים האחרונות לימי חייו הי' לובש קיטל בימים נוראים).

מאדמו"ר רש"ב זצוק"ל שמעתי שאמר על תפלות אבא ביוהכ"פ, שהתפלל בהיותו בל[יובאוויטש]¹⁹ (הוא חלה אז את רגליו, כמו שסיפר אדמו"ר, והוכרח להתפלל גם תפלות שמו"ע במישוב), בזה"ל: דער טעם

(18) זאת היא השאלה בשאלון שנשלח לו, והשיב תשובה אחת לשאלות יא; יג, ולכן השיב על שאלה יג – לפני שאלה יב.

(19) ראה גם אג"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע ח"ה, שוה"ג לאגרת א'קט, מה שסיפר לי הרז"ש דווארקיין ע"ה (אודות החדר שני שבאולם הקטן שבליובאוויטש):

ועוד מספרים, שבשנת תרמ"ט, כשבא הר"ר חיים בער ווילענסקי לליובאוויטש והתפלל בחדר קטן זה, עבר אדמו"ר דרך חדר זה [במקום דרך הפרוזדור], והתעכב לראות איך שמתפלל.

קודם שנסע לל[יובאוויטש]. רבו המובהק הי' ר' ברוך תמריש¹⁴ ז"ל. אבי ז"ל העריך אותו מאד וחשב זה לזכות יתירה לעצמו שזכה להיות תלמידו. הוא שמע דא"ח גם מפי ר' הלל מפאריטש¹⁵ זצ"ל שהי' בא לקרימנצוק בדרך נסיעותיו להקולוניות¹⁶, וכמדומה שפעם אחת לווה אותו אבי ז"ל בדרכו הנזכרת.

[הגני מרשה לי לספר¹⁷ שני דברים ע"ד ר' ברוך תמריש ז"ל, רבו המובהק בדא"ח של אבי ז"ל, המעידים על תכונות נפשו.

איש ממיודעיו, אפילו ממקורביו, לא ידע שיש לו אפילו נגיעה היותר קלה לדקדוק, ולאחר פטירתו מצאנו בעזבונו ספר שחיבר על דקדוק. ^{אוצר החכמה}

(14) אודותיו ראה גם ס' השיחות תש"א עמ' 42. תש"ד עמ' 21. ס' הזכרונות דה"י (גורקאו) עמ' יט. (15) אולי כדאי להעתיק כאן ממכתבו של ר' מיכאל, שכתב אל הרח"ל ב"ב אלול תש"ז:

הייתי מכיר לו טובה, לו הי' מודיע לי, אעפ"י שאין נוגע לענין, אם נמצאת הסכמה קצרה של אבי ז"ל על הס' פלה הרמון להרה"צ ר' הלל מפאריטש. הספר אינו כאן בנמצא. אני עדיין זוכר את המעשה, זה הי' בחורף של שנת תרמ"ה או תרמ"ז כמדומה.

רח"ל השיב לו שלא נמצאת שם הסכמת אביו, וע"ז כתב שוב בו' כסלו תש"ח:

הגני משתמש בהזדמנות זו להגיע לו את תודתי הנאמנה על שבמכתבו האחרון העמידני על האמת, שבפלה הרמון לא נמצאת הסכמת אבי ז"ל.

הדבר הי' כנראה כך. ר' פינחס בן בתו של ר"ה מפאריטש (אחד משני המולי"ם של הספר, איש הדור בלבשו), ביקש במעמדי הסכמה מאבי ז"ל על הספר במעמדי, אלא שבתוך כך כנראה יצאתי מהחדר שנמצאו שם ולא שמעתי שאבא סירב בדבר. ולפיכך נשאר אצלי הרושם ששם יש הסכמה של אבא.

(16) ראה „ראשי פרקים מתולדות הרב המחבר ז"ל” שבראש ספרו „פלה הרמון” בראשית (קה"ת תשי"ד). „זכרון לבני ישראל” עמ' קצ.

(17) הוספה שכתב במכתבו, שכתב אל כ"ק אדמו"ר מהוריי"צ נ"ע בט"ו טבת תש"ח, כדלעיל במבוא.

את שלשתם היו מכנים אותם: די בערעלך²²). לאחר פטירתו של ר"ה החליטו תלמידיו שהנהגה תשאר ביד שלשתם, ושכל אחד מהם יחזור על דא"ח שבת אחת.

השניים הנזכרים השמיטו את עצמם מלדבר (שמעתי שכעבור איזה זמן בלא דיבור דא"ח, ביקש מהם אבא דין וחשבון על זה; הם אמרו שהוא יהי' המתחיל; הוא כעס ואמר להם: כשאני אתחיל לדבר תשתתקו שניכם).

רד"ד נפטר לאחר זמן קצר. התנהגותו של רד"ם לא מצאה חן בעיני אבא, היא היתה מיוסדת על ההנחה שמלאכתן של בני החבורה צריכה להעשות ע"י אחרים, וכל הרוצה להסתפח אל החבורה צריך לכתוב גט כריתות ל"העולם הגדול" (גם נשותיהם היו צריכות להרגיש את עצמם כאילו הלכו בעליהן למדינת הים), וכדי שלא יוכל איש מהם להחזיר גרושתו, הי' צריך לעשות מעשים כאלו שיפסל על ידיהם בעיני העולם, כלומר שהחזרה לא תהי' אפשרית. הסגולה היותר בדוקה לזה היא "אנא חמרא". יש שמתוך שלא לשמה היו בני החבורה באים לשמה של השתי, והיו מעשים שצעירים, וביניהם בעלי כשרון, נעשו שכורים גמורים, והוכרחו לעזוב את פרנסתם הקודמת, ולהפך היו כאלו שפרקו עול לגמרי, לפי שלא רצו בהנהגה כזו. גם יחסו של רד"ם לתלמידיו, יחס של דחיפה בשתי ידיים, לא מצאה חן בעיני אבא. הגיעו הדברים לידי כך שגם אדמו"ר מהר"ש זצוק"ל התערב בדבר, וכשהי' רד"ם ז"ל בל[ויבאוויטש] הוכיח אותו בדברים חריפים על התנהגותו, אבל גם זה הי' ללא הועיל.

אבא אמנם הסכים לזה שחסידות אפשר

פון זיין דאווענען ליגט מיר נאך עד היום אין מאגען: ער האָט רייך גידאווענט, רייך גידאווענט.

בשני הלילות של שמע"צ וש"ת הי' יוצא לגמרי חוץ מגדרו, ופעם אחת, כשהי' באותו מעמד איש אורח מפלך מינסק וראה את הריקודים שהי' אבא מרקד ברחוב בהתפעלות עצומה בהליכתו מביתנו לביהכ"נ לסדר ההקפות, נבהל מהמראה והתחנן אל בני לויתו של אבא שיפסיקו אותו, כדי שלא יבולע לו. שוב בפעם אחרת ג"כ באחד מאלו הלילות ראיתיו שנתרחק מהמסובים ונכנס לחדר מיוחד בביתנו ושם רקד לבדו.

בליל שמע"צ הי' רגיל להאריך בתפילתו.

(יב) אם הי' רגיל לעסוק בצרכי ציבור, בחברות שונות ובאיזה.

הוא הי' חבר באי אלו חברות של צדקה ובחברה קדישא (גם בחברה ש"ס שהיו מסיימים בכל שנה בי"ט בכסליו), אבל מסופקני אם הי' פעיל בהם. הוא הי' בכלל מרחיק את עצמו מענינים ציבוריים (אבל עסק הרבה ובכל מאודו בצרכי יחידים, לא רק בצרכים של כסף), פרט אם היתה השעה צריכה לכך, שאז הי' נכנס בעובי הקורה.

אחת מפעולותיו החיוביות היתה יסוד ביהכ"נ חדש בשם חב"ד חדש. זה היה לא רק בניין ביהכ"נ, אלא גם מהפכה קטנה.

מעשה שהי' כך הי'. ר' ברוך הנ"ל השאיר אחריו תלמידים: אבא ז"ל – הצעיר שבהם, ר' דוב דברושקין²⁰ ור' דוב מאיסיוב²¹, בנו של רב בקרימנצוק (כשהיו רוצים לכלול

(20) ידוע בשמו בעריל משה'ס מקרעמענטשוג. ראה אג"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע ח"ב אגרת תקנב (עמ' שסח). ח"ד אגרת תתקעה.

(21) אודותיו ראה גם ס' השיחות קיץ ת"ש עמ' 93. ס' השיחות תש"ד עמ' 124 אות יד.

(22) ראה אג"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע ח"ב אגרת תקנב (עמ' שסח). ח"ג אגרת תתי. ח"ד אגרת תתקעה.

שיכריזו איסור עליהן בבתי כנסיות של אנ"ש. פרטי הדברים איני זוכר.

(יד) אם היו לו זמנים קבועים לנסוע לליובאוויטש או רק בהזדמנות.

אין לי שום ידיעה על זה, אבל אני משער שמפני ריחוק המקום, הנסיעות לא היו יכולות להיות תכופות. אני יודע שבימי אדמו"ר בעל הצ"צ ה' אבא לא פחות משתי פעמים בל[יובאוויטש], ובכל פעם שהה שם זמן ממושך. במשך זמן רבנותו של מהר"ש ה' שם הרבה פעמים. לאחר הסתלקותו של מהר"ש ה' שם פעם אחת בבירור, ואולי שתי פעמים. הוא עשה הכנות לנסוע גם על חתונת הרבנית מרת מושקא²⁴ ז"ל, אבל מצב בריאותו מנעהו מזה.

(טו) אם ה' רגיל לסדר מסבות של אנ"ש בביתו, באיזה זמנים, ואם ה' מראשי המדברים, לתאר תכן המסבות וכו'.

כמה שידוע לי, מסבות של אנ"ש הן מהדברים שנשתבחה בהם קר[ימנצוק] וביתנו ה' בית הועד. היו מתאספים בכל מוצש"ק, בכל יומא דפגרא, כשה' אחד מאנ"ש מהמקומות שהם מזרזים לקר[ימנצוק] עובר דרך עירנו לל[יובאוויטש] (ובכלל ה' מתארח אצלנו) ובחזירתו משם, שאז ה' חוזר על הדא"ח ששמע בל[יובאוויטש], ואצ"ל בימי חג ומועד.

אבא דיבר לפעמים רחוקות; בכלל ה' הוא ראש השותקים, אבל בכל זאת ה' רוח החי' במסבות, לפי שכל אחד המדברים לא ה' מתכוון אלא כנגדו. תכנית מיוחדת לא היתה להמסבות; קביעת תכניות לא היתה לפי טעמו של אבא, דברו על דברים שונים, שרו הרבה, התוכחו בעניני דא"ח; אבא לא

לה להיות רק קניין של יחידים, אבל דעתו היתה שהיחידים אינם רשאים להתגרות בעולם הגדול, גם יחיד סגולה אלו צריכים היו לפי דעתו לנהוג מנהג דרך ארץ.

המשא ומתן ביניהם, בין אבי ורד"מ, נמשך כנראה זמן ארוך, ולבסוף כאשר ראה אבא שרד"ם עומד על דעתו, הלך ויסד לו חבורה בפני עצמה, אעפ"י שזה ה' קשה לו מאד, לפי שהיו אוהבים נאמנים מקודם, וגם לאחר שנתפרדו לא שמעתי מעולם מפיו של אבא שידבר דברי גנאי על רד"מ (פעם אחת ראיתיו בביתנו). גם התמנותו של הרב רי"י רפאלוביץ לרב²³ נעשה כנגד רצונו של רד"ם.

לבסוף כשחלה רד"ם, ודעת הבריות לא היתה נוחה ממנו בשביל התנהגותו, ה' אבא המחזיק בידו. הוא ה' מעורר את כל אחד ואחד מהשייכים לדבר שיה' עושה ומעשה, וכשפגש את מי מהם, השאלה הראשונה היתה: ומה פעלת לטובת רד"מ? ידעו כבר שאין לך דבר העשוי להטות את לב אבא, מלהביא לו תרומה לטובת הנזכר. ספרו שכשנודע לרד"ם מפטירת אבא בכה ואמר: הלואי והייתי אני תמורתו. הלא הוא ה' מביא תועלת אם ה' חי.

מפעולותיו הצבוריות של אבא שמטרתן היתה שלילה. אני זוכר את אלו. כשרצו פעם מנהיגי הקהלה בקר[ימנצוק] להנהיג שישימו את הנפטרים בארון ושאת הארון ינהגו בעגלה לבית מועד לכל חי, לא נתנם אבא לעשות זאת. ושוב בשנת יוקר, כשגדול בישראל אחד (כמדומה לי ר' יצחק אלחנן נ"ע) התיר קטניות בפסח, פעל הוא

(24) הארנשטיין, בקיץ תרנ"ב. ראה אגרות קודש אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע ח"א אגרת נה, ובהערות שם.

(23) בקרעמענטשוג, למלאות מקום חותנו – הג"ר יוסף תומרקין. באהלי שם (גוטליב, פינסק תער"ב, עמ' 190) מסופר שנולד בשנת תרי"ח והתמנה בשנת תר"מ.

כנראה רצה לשמוע את אופן דיבורו. מה עשו? סידרו את הדבר כך, שאבא ידבר בחדר הסמוך לגן ושיישב על יד החלון הפתוח לגן, ואדמו"ר ישב בגן על יד אותו חלון להקשיב; כשאבא הרגיש בדבר סגר את החלון].

אני שמעתי מפיו של אבא שהשיב לאחד בקר[ימנצוק] על שאלה זו „איני כותב, לפי שאני חושש שמא יאבדו לי כתבי וימצאם גוי ויאמר שהוא שלו“, כלומר אותה התשובה בעצמה, אלא בדרך בדיחה.

לאחר פטירתו נמצאו בעזבונו רק שתי התחלות: האחת – להבין ענין יחיד, אחד וקדמון (כמדומה לי החזיקה כב' עמ'), והשנית – להבין ענין א"ק (עמ' אחד).

צריך להוסיף לזה ב' עובדות: לו הי' ארגז ששם היו מונחים דברים שנכתב, כגון מכתבים חשובים שקיבל וכדומה. הארגז הי' סגור ואת המפתח החזיק אבא אצלו. סמוך לפטירתו עסק זמן ממושך בכתבים אלו, היינו שבערבים הי' קורא אותם ואח"כ הי' שורף אותם הכתבים שדן אותם לשריפה. לכאורה נראה שהוא שרף אותם הכתבים שאין להם ערך והניח את החשובים, אבל הדבר הי' להפך, לפי שמכל המכתבים של אדמו"ר רש"ב וצוק"ל אליו²⁵ לא נשאר אלא מכתב הזמנה אחד על חתונת הרבנית מרת מושקא ז"ל. לפי זה אינו נמנע ששרף גם את רשימותיו בדא"ח, ואלו נשארו לפי שלא הספיק לגמור את מלאכתו (נשארו גם שני מכתבי הזמנה על

התערב בוויכוחים כאלו, ואפילו כשהויכוח הי' בכוונת דבריו שאמר בבקרו של אותו ערב; הוא רק הקשיב להוויכוחים. עיקרם של המסבות הי' הדיבוק חברים (סיפרו בשם אדמו"ר האמצעי, שהי' בקר[ימנצוק] בעת הסתלקות אדמו"ר הזקן, שאמר: מאלאראסיער בלאָטע איז קלעפיק).

עד כמה העריכו המסובים את ערכם של המסבות אפשר לראות מזה, שר' נחום נח שו"ב ז"ל, אחד המעטים שאבי הי' מדבר עמם בדא"ח (בשעה שהלכו ביחד מביתנו לביהכ"נ ביום השבת בבקר (אחר דרשתו של אבא), שהי' עסוק בכל מוש"ק בבית המטבחים עד חצות, וכמובן שהי' בא לביתו עייף ויגע ממלאכתו המפרכת, לא שהה שם אלא כדי להחליף את בגדיו המלוכלכים והי' בא לביתנו להשעה הקלה שנמשכה עדיין המסבה (אמנם היא נמשכה לפעמים עד ג' שעות לאחר חצות ויותר).

טז) אם הי' כותב חידושי תורה.

הוא אמר שלא כתב כלום. כשהייתי בל[יובאוויטש] סיפר לי אדמו"ר רש"ב וצוק"ל ששאל את אבא על אודות זה ושהוא השיב לו בשלילה, וכשאדמו"ר שאל ממנו הטעם, השיב לו: איך וויל ניט. „און ביי אים ניט וועלין“, המשיך אדמו"ר לספר, „איז גיווען איין גרויסער תירוץ“.

[אדמו"ר כנראה רמז בזה למעשה ששמעתי בקר[ימנצוק] ובפרטות בל[יובאוויטש] מפי רז"א וצ"ל, שהוא הי' גם מרא דעובדא. רז"א רצה לתהות על קנקנם של משכילי ל[יובאוויטש] לצורך זה ביקש מכל אחד מהם כשהי' בא לל[יובאוויטש] לומר לפניו דא"ח; ואח"כ הי' צריך אותו החסיד לחזור על דבריו לפני אדמו"ר מהר"ש וצוק"ל. כשהגיע תור אבי, שידע כנראה מהמנהג הנזכר, סירב, עד שאדמו"ר ציווה עליו שידבר. הוא כמובן ציית, אלא שתנאי התנה שלא יצטרך לדבר בפניו. אדמו"ר

25) ראה אג"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע אליו, שכתב אליו בה' שבט תשי" (אג"ק ח"י אגרת ג'תרצד):

ידעתי את האהבה הבלי גבולית שהיתה בין הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק ובין כבוד אביו החסיד נ"ע. . . וידעתי שכתב מכתבים ארוכים לאביו. כנעתק לעיל במבוא.

אבל במשך של אותו חורף (אחי נפטר בתחילת החורף) נזדקן ושערותיו הלבינו.

כשנעשיתי בר מצוה לא הי' אבי בביתו. הוא נסע אז לקנות יין על כל השנה, דבר שהזמן גרמא, ולא יכול לבוא ליום המיועד (אולי גם כאן הי' הטעם שלא בא לפי ששנא את הפרסום) את מכתב הברכה ששלח לי סיים בהמלים: ואל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך; אעפ"י שהי' צריך להיות מעוניין שיהי' בר סמכא בעיני, כדי שדבריו יהיו נשמעים.

בשעת הנישואין שלו בל[יובאוויטש] הנ"ל הקפיד שלא יהיו בשעת סידור הקידושין יותר מעשרה אנשים הדרושים (כשהייתי בל[יובאוויטש] עדיין היו מספרים על אודות זה).

יחסו להפרסום הי' יחס של יראה כמו שיראים מפני דבר המזיק. לאחר פטירתו סיפר לי רבי (שהי' נכנס לביתנו על שעות מספר), שכשדיבר עם אבי על סדר הלימוד שלי ואמר שאני צריך ללמוד גם פוסקים הסכים אבי לזה, אלא שאמר שאינו מן המדה שנער בן יג ידע לפסוק דינים, ולפיכך הציע לפניו סדר לימוד זה – אנו למדנו אז מס' חולין – שנלמוד את הגמרא עם פי' רש"י תוספות, מהרש"א וכו', ואח"כ, נלמוד אלפס עם הר"ן, ורא"ש השייכים לאותה סוגיא, לאח"כ טור, ב"י, ב"ח ודרישה ופרישה, לאח"כ שו"ע עם ט"ז, ש"ך ופרי מגדים. באופן זה למדתי פוסקים, אבל לא ידעתי לפסוק הרבה דינים. את זה שהוא אינו רוצה שאהי' רב, הגיד בגלוי.

היפך מהלכאורה הי' גם ביתנו. דרך אבי ז"ל בחיים החומריים לא היתה סוגה בשושנים כלל. בחייו היו לו הרפתקאות רבות; גם במסחרו נהג מנהג הבריחה מן הפרסום, מצוה שמתן שכרה אינו בעוה"ז (לא נעלם זה ממנו, אלא הי' סבור וקיבל) ובכ"ז הי' אפשר לומר עליו: שהשמחה

חתונות מאת אדמו"ר מהר"ש זצוק"ל. המכתבים היו ערוכים לאנ"ש בקר[ימנצוק], אלא שכנראה נשלחו המכתבים על כתבתו של אבא נ"ע. מעניין הוא שבמכתב אחד מב' אלו המכתבים נמצאת הוספה, וז"ל: ולמותר לבקשם ולהזכירם שלא יסעו בלא פאס כנימוס).

יז) תכונתו ומדותיו.

קשה מאד להשיב על שאלה זו, וביחוד לי שהכרתיו אך מעט מיום שנעשיתי לבן דעת²⁶ (כשנה ומחצה לפני פטירתו הי' חולה אנוש, דבר שהסתיר ממנו), לפי שתכונותיו העקריות היו: כבישת רגשותיו ובריחתו מן הפרסום וההתראות במדה בלתי מצוייה.

הכל בו הי' להפך מן הרושם של הלכאורה, החל ממראהו החיצוני, שכמובן לא תלה בחלקו הגדול ברצונו. מראהו לא הי' זה של חסיד. הוא הי' איש גבה קומה עם פנים ושרירים מוצקים; זקנו הי' כאלו מתוקן במספריים. הוא הי' מקפיד קיצוני על נקיון בגדיו. פרצוף פניו הרוחניים הי' לכאורה של איש קר המזג שאינו מתפעל משום דבר, של איש היודע ערך עצמו והבוטח בעצמו, עד שאמרו עליו בדרך הלצה שהוא בן אל מות, לפי שהוא בריא בגופו ועצביו אינם נפגעים משום דבר, אבל האמת הי' ההפך מזה, ומקורביו כינו אותו: די קאלטע בראנד.

הנני מביא כאן אי אלו דוגמאות לדברי:

אחי הבכור הנ"ל נפטר בחייו ועזב אחריו משפחה גדולה אבל לא ירושה מתאמת (הוא הי' פנקסן). תיכף לאחר פטירתו נקרא אבא למקום מושבו של אחי. בחזירתו סיפר לנו את הפרטים בקרירות שהפליאה אותנו,

(26) כמסופר לעיל שבשעת פטירת אביו הי' בן ט"ו.

שיסור אליו מביהכ"נ לביתו לאכול את ארוחת הבקר, מכיוון שהחננויות הן סגורות ביום זה. בכלל החזיק אבא בהכלל: הוקר רגלך, והי' מבקר את בנותיו ואחיותיו שבקר[ימנצוק] רק ביו"ט, אבל בפעם זו נתפייס לו. עפ"י איזו סיבה, אבא נשאר שם לזמן ארוך.

באו לבית גיסי עוד אנשים אחדים מקרוביו (הם לא היו בני החוג הצר של אבא), ובעת השיחה הזכיר אחד מהמסובים שצריך לחזור בתשובה, או כדומה לזה. אבא התחיל פתאום לבכות ובכה הרבה שעות רצופות וגם דיבר על כמה דברים בעת בכייתו. לבסוף סידר שם תיקון חצות, והלך לביתנו.

אני באתי לשם בשעה מאוחרת, ואני זוכר שאמר על אדמו"ר רש"ב זצוק"ל בזה"ל:

וואס ווייסט איר וואס דער יונגערמאן איז? איך ווער פאר אים בטל כעפרא דארעא (על מהר"ש זצוק"ל אמר פעם אחת שעליו לא חל הכלל כי קאי רבי בהא מסכתא לא תשיילי" במסכתא אחריני, "ער האט אלעמאל, הפנים, געהאלטען ביי אלע ענינים").

הנני מרשה לי להביא כאן דברי אדמו"ר רש"ב²⁸ זצוק"ל שאמרם על מסבת שמחת בית השואבה בשנת תרנ"ד, ושזכיתי לשומעם:

מקודם הזכיר את חסידי קר[ימנצוק] הקודמים "מיט חיים בערן האט זיך אנגיהויבין דער עולם התיקון".

המשיך לדבר וסיפר איך הי' זהיר אבא בדברים דמחזי כיוהרא, וכמה התלבט עד

במעונו. לביתנו נהרו אנשים כדי לקבל התרוממות הרוח. ביתנו הי' נחשב אצל רבים כמו ביתם, והיו גם יחידים שבכרו את ביתנו על ביתם. מי שהי' פקיד בבית מסחרנו, אמר בהזדמנות פגישה אחת עם קרובנו בעיר אחרת, לאחר שנים רבות שהלך מאתנו: הלא שם (בביתנו) היתה מלוכה. ר' יהושע דברוסקין התארח בביתנו, אעפ"י שהיתה לו אם בקר[ימנצוק] שהקפידה עליו על זה, וכן הרב ר' יעקב מרדכי בזפלו²⁷ – שהיתה לו אחות שם.

הדבר האחד שאבי לא ראה צורך להסתיר אותו, הי' אהבתו לשירה וזמרה. הוא בעצמו ידע גם כן לזמר, והי' נוהג לומר בסעודות שבת (אבל לא לומר זמירות), אבל אהבתו לשירה לא ידעה כל גבול. ידיעת פרק בשירה שמשה תעודת כניסה להחבורה, ואבי ז"ל הי' מקרב את הזמר בכל מיני קירוב.

אני זוכר מעשה כזה, עני המחזר על הפתחים בא לעירנו והי' מתפלל באותו בית הכנסת שאבי הי' מתפלל בו. פעם אחת עבר אבי על פניו בעת שהי' זה מתפלל, ונוכח שהוא זמר מצויין, אבא לא נתנו שוב לחזור על הפתחים ודאג למחסוריו, שהיו אמנם לא גדולים. מלבד זה עלה ר' הניך, זה הי' שמו של האיש, מאז לגדולה והוזמן על שמחות ועל מסבות שיהנה את המסובים מגרונו.

לא תמיד הי' יכול אבא להבליג ברוחו, ופעמים התפרצו רגשותיו באופן בלתי מובן כלל. ביום ר"ה לאורחים אחד (את השנה איני זוכר, בשנת 1887 בערך) ביקש ממנו חתנו הבכור, ר' זלמן ראטינסקי ז"ל

(27) רבה של פאלטאווע. מגדולי החסידים של כ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע, וידיד נעוריו של כ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע. על היחס של כ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע אליו ראה אג"ק שלו ח"ב אגרת תנה. סקירה אודותיו – "כפר חב"ד" גליון 802 עמ' 32 ואילך.

(28) ראה גם אגרות קודש אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע ח"ט אגרת ב'תתקמ"ג: הוד כ"ק אדמו"ר הרה"ק הרבה סיפר ממעלותיו של כבוד אביו החסיד המשכיל והעובד רח"ד נ"ע.

אפשר להוסיף ע"ז, שהוא לא השתדל להראות פנים שוחקות להדובר בו, אפילו בשעה שהשתדל לטובתו של זה בכל מאודו, ומי שדיבר עמו לא הרגיש א"ע חפשי לגמרי.

הוא התנהג כך גם עם ילדיו. הוא דאג להם גם לפרטי פרטים, אבל עשה זה בסתר, ואם לא הראה פנים זועפות, לא הראה גם פנים שוחקות. אני זוכר למשל שכמה פעמים רציתי לדבר עמו על איזה דבר, אבל יראתי ממנו, אף כי לא הטיל אימה יתירה בתוך ביתו (הוא לא שחק מעולם עם ילדיו כשהיו קטנים מוטלים בעריסה, פרט לאחי שמואל. שהי' מתעכב אצל עריסתו לרגעים אחדים בשעה שלבש את בגדיו ללכת לביהכ"נ. הוא זכה לזה בשביל שמו). אפשר לומר עליו שהוא הי' א פריינט, אָבער ניט פריינטליך.

[אוצר החכמה]

אביא לזה דוגמאות אחדות. ר' יעקב אלתר זלאטופולסקי ז"ל, בנו של עשיר גדול²⁹, וגם הוא בתחילה עשיר, נהפך עליו הגלגל ויצא נקי מנכסיו וגם לא יכול לשלם חובותיו; לזמן נעלם מקר[ימנצוג], זהו מה שידעו מהעובדה. לאחר כמה שנים כשרי"א שוב הסתדר במדרגה ידועה, ישב במסבה אצלנו. פתאום קפץ ממקומו (אפשר שהיתה איזו סיבה לזה, אבל לי, שהייתי באותו מעמד, לא נודעה) והתחיל לצעוק כשהוא פונה אל המסובים: הידעתם מה שהוא (כלומר אבי) עשה לי, וסיפר המעשה שאבא כשראה שרי"א צריך יהי' להפסיק את פרעון חובותיו (כל אחד מבני החבורה סיפר לאבא את כל נגעי לבבו), פחד שהמו"מ עם בעלי החובות יפעול לרעה על

שגמר בדעתו לחגור אבנט בשעת התפילה (את הלשון איני זוכר לצערי, בסוף ימיו הקפיד אבא שהאבנט יהי' אפשר לו להתמתח) „אז מען האָט גיפונן אין יעליסאוועט אַ טרער אויף זיין סידור האָט מען זיך דערמיט אַרום גיטראָגן ווי מיט אַ קרבן" (בקר[ימנצוק] לא שמעתי ע"ז) „ער איז דאָ גיווען פאַר עטליכע יאָר" הוסיף אדמו"ר, „איך האב דעמאָלט גערעדט דעם טאַטענס אַ מאמר מיט מיינעם אַ צוזאַמענפיר (אני מסופק אם אדמו"ר השתמש במלה זו או באחרת הדומה לה במשמעותה). דעם טאַטענס ווערטער זיינן גוט, האָט ער אין זיי געהאַט וואָס צו טאָן; פון מיר אָבער האָט ער גאָר ניט מקבל גיווען (הפסקא האחרונה אמר בבת צחוק על שפתיו), אָבער א חוש אין הערן האָב איך פון אים (הוא התחיל לומר: געלערנט, אלא שחזר בו ואמר) געזעהען. ער האָט געהערט אָן אַ שום תנועה, עס איז אָבער ביי אים ניט געווען איין אבר וואָס האָט ניט געהערט, ער האָט אין גאַנצן געהערט, ער איז געוואָרען רויט ביז הינטער די אויערן."

בקשר עם זה מעניין הוא מה שסיפר לי ר' אהרן חזור ז"ל. אבא, אמר לי ר"א, הי' מחזר תמיד להיות נוכח בשעת חזרה, אבל הוא רק שמע. במשך כל הזמן שידע אותו ר"א, כשלשים שנה ויותר, הוא זוכר, הוא אמר לי, רק פעם אחת שאבא התערב בשעת חזרה.

ממקורות אחרים אני יודע שכשאבא נסע עם איזה אברך לל[יובאוויטש] (היו כמה אברכים שאבא הובילם לל[יובאוויטש]) והאברך הי' תפסן, הי' צריך לחזור לפני אבא בייחוד; אבא הי' גם אז רק שומע.

ע"ד היחסים שבין אדם לחבירו של אבא, כמדומה לי שאפשר לתארם בפתגם שאמר עליו פעם הרב רא"מ מאדייווסקי ז"ל: אם אבא הי' קרוב למי שהוא הי' הוא האיש היותר קרוב אליו.

(29) ר' יהודה לייב זלאטופולסקי מקרעמענטש, אשר קנה את המכתב כתי"ק הבעל-שם-טוב, הורישו לבנו ר' אלתר הנ"ל, אשר נתנו במתנה אל כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע. ראה „התמים" חוב' א' עמ' ו.

להיות חמיה של אחותי השלישית (קודם שנתארסו) ה' שלא יטיילו הזוג ביחד לאחר חתונתם, ועוד דברים כאלו.

פעם אחת אירע שאשת אחד ממקורביו נשתתית ר"ל והוביל אותה בעלה לפולטבה לבית חולי הרוח. אבי שנודמן שם, או נסע ג"כ לצורך זה, התאכסן באותה האכסני' שנתאכסנו בה הזוג. פתאום הביעה החולה את רצונה לטייל במרכבה ביחד עם אבי. תיכף כשנודע לו רצונה הסכים לזה; הזמינו את המרכבה והוא לבש את בגד החורף שלו, אבל ברגע האחרון חזרה בה מדעתה.

הוא לא היה בעל פשרה. פעם אחת שמעתי ממנו כשהי' עוסק בענין של חבריו „אני רואה שכאן אי אפשר בלא פשרה, ע"כ אמרתי לבעל הדבר שימסור את הדבר לאחר".

אני מוסר כאן עוד מעשה אחד שסיפרו עליו. הרב ר' יחזקאל ארלזרוב³² מחרקוב הציע לפניו שיתחתנו (בתו עם אחי הבכור) והוא השיב לו: זה אינו בשבילך (הוא התחתן אח"כ עם ר' אלתר אומנסקי מחרסון, יהודי בעה"ב, חסיד ל[יובאוויטש]).

אופן לימודו אינו ידוע לי. ה' לו שיעור קבוע ללמוד בבקר מספר של פרקים בתנ"ך (הוא התלוצץ על אנ"ש שאינם בקיאים בתנ"ך, ולפיכך כשאמר אדמו"ר מהר"ש זצוק"ל מאמר המתחיל: „ויכנעו עמי³³“, ה' להם בבחינת מן, כי לא ידעו מה הוא, אגדה שבתלמוד או מדרש) וגם ביום השבת ה' קם עם עלות השחר, הלך לטבול, אח"כ

מצב בריאותו של רי"א (שמכר מקודם את התכשיטים וגם את כלי הבית שיש להם ערך כדי לשלם חובותיו). מה עשה? שלח אותו לאודיסא והוא לקח על עצמו את הטורח להשגיח על המו"מ; לרי"א ה' בן בוגר, אלא צריך ה' לעומד על גביו. ומכתביו, מכתבי עדוד ששלח לי, הוסיף לספר, לא אשכחם לעולם. אבא ישב כל הזמן כשפניו היו מאובנים, כאלו הספור של רי"א אין לו שום שייכות אליו.

הוא דאג גם לצרכים קטנים של מקורביו. הרב ר"ש גורארי' ז"ל כשהי' צריך להתמנות לדיין בחראל (הרב שלא ע"מ לקבל פרס ה' הרא"מ מדיווסי³⁰ ז"ל הנ"ל). והי' צריך לנסוע שמה בפעם הראשונה. עניני תלבושת היו דווקא מהדברים שהר"ש ז"ל לא התמחה בהם, וכנראה ה' מקום לחשש שבני המקום יזלזלו בו בשביל זה. הוא התעכב בנסיעתו לשם בקר[ימנצוק] ואבא ז"ל ה' המסדר את אופן הלבשתו והנעלתו, וגם מסר לו דברים בע"פ איך להתנהג בנדון זה.

הנני מוסר כאן עוד מעשה שבשעתו השתוממו עליו רבים. אבי ה' מחמיר קיצוני בדיני אבן העזר. הוא למשל לא הלך מימיו אפילו עם אמי ז"ל ג' פסיעות ברחוב.

בעל אחותי הבכירה³¹ ה' מקר[ימנצוק] למד בל[יובאוויטש] והי' מן השומעים דא"ח של אבי, אבל תיכף כשנתארס ציווה עליו אבי שלא יבא לביתנו אפילו לשמוע דא"ח.

בין התנאים שהתנה עם מי שהי' עתיד

(32) רבה של חרקוב. תשובתו נדפסה בקובץ יגדיל תורה (נ.י.) חוב' סג סי' כא.

(33) דה"ב ז, יד. לע"ע לא ידוע לנו מאמר כ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע בד"ה זה, כ"א של כ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע, ונדפס בסה"מ תרנ"א עמ' ריא. וראה אודותיו באג"ק שלו ח"א אגרת מג, בשוה"ג.

(30) הרב אלעזר משה מאדייעווסקי ה' הרב הדתי והרשמי של חאראל, והרב שמואל גורארי' ה' הדיין. אודותם ואודות אורח חייהם ראה „זכרון לבני ישראל" עמ' עח. אודות הר"ש וצור מחצבתו – „אהלי שם" עמ' 76.

(31) ר' זלמן ראטינסקי הנ"ל.

מקורביו אמרו עליו שדא"ח ה' אצל אבי לא דבר של לימוד, אלא דבר שכל חייו היו תלויים בו.

יח) שאר פרטים מענינים מחייו הפרטים, המשפחתיים והצבוריים.

את הפרטים המעטים הידועים לי כבר מסרתי בסימנים הקודמים.

יט) יום פטירתו ואיפה מנ"כ.

יום ב' דחנוכה תרנ"ג (על נר הראשון דחנוכה הוא בדרך עדיין) בקר[ימנצוק].

כ) שמות בניו ובנותיו וכתבותיהם.

הנני רושם הבכור כבכורתו וכו': אברהם (נפטר); שרה ראטינסקי (נפטרה); רבקה דוניווסקי בקרימנצוק; ריסעל סלאוין, בלנינגראד; כותב טורים אלו; גאלדע דיקאנסקי, בקיוב; חנה שיק ברוסטוב ע"נ דון; שמואל (נפטר).

את כתבותיהן איני יודע, לפי שנפסק הדיבור בינינו, בשעה שגזרו על סחיטת הווליוטא³⁴, והן כנראה היו יראות לכתוב לחו"ל.

34) בתקופת שלטון הקומוניסטים ברוסיה, שכאשר היו רואים התכתבות של אחד עם בני משפחתו בחו"ל, היו מכריחים אותו לכתוב ולדרוש שישלחו לו מעות חו"ל, והיו לוקחים ממנו את המעות המתקבלים.

עבר על פרשת השבוע ולמד תו"א או לקו"ת המאמרים השייכים לפרשת השבוע, עד שהגיע זמנו לדבר דא"ח (בדרשותיו הוא חזר על ספרי, או על מאמרי, האדמו"ר האמצעי: עטרת ראש ושערי אורה ואולי עוד איזה ספר), אלא שה' ממאחרי שבת, ולפעמים אירע שהוא ה' הולך לישון בשעה שבני הבית, כבר קמו משנתם.

אופן דיבורו דא"ח ה' ג"כ מצויין. הוא נכנס להחדר עם קופסה של טבק בידו, קופסה שה' משתמש בה רק באותו זמן, ישב על מושבו, שתק ושאף טבק, אבל אותות אי מנוחה החלו להראות על פניו שהיו משתנים. גם כשהתחיל לדבר גמגם בלשונו והביע רק מלים אחדות שחזר עליהן כמה פעמים (אימתא דציבורא אינה באה כאן בחשבון כלל), ורק לאחר רגעים אחדים נעשית הרצאתו שוטפת. הוא דיבר בעינים עצומות כשהוא מתנועע בחזקה.

מימיו לא דיבר דא"ח בביהכ"נ, אעפ"י שביו"ט כשדיבר בין מנחה למעריב והכניסה היתה חפשית לכל מי שרוצה (משא"כ בשבתות) ובאו עם רב, הדיבור בביהכ"נ ה' נוח יותר.

הרב רי"מ בזפלו³³ נ"ע ישב זמן אחד בקר[ימנצוק] כדי לשמוע דא"ח מפי אבי (לפי דברי ר' דוד גורארי ז"ל, ה' זה בפקודת אדמו"ר מהר"ש צוק"ל).